

Maciej Czerwiński

Instytut Filologii Słowiańskiej UJ, Uniwersytet Jagielloński
Ul. Ingardena 3, PL-30060 Kraków
maciej.czerwinski@uj.edu.pl

JEZIČNO PITANJE U ČASOPISU SRBA KATOLIKA *SRĐ* (1902. – 1908.): TEZE, POLEMIKE, MODELI ARGUMENTACIJE

U radu se analiziraju članci objavljeni u kulturno-političkom časopisu *Srđ* iz Dubrovnika tijekom njegova izlaženja (1902. – 1908.) kojima je glavna preokupacija jezik. Autor polazi od imaginarija Srba katolika u Dubrovniku da bi pokazao kako su se jezična pitanja problematizirala, odnosno kakva su bila stajališta uredništva i autora prema dubrovačkom govoru te prema dubrovačkoj književnosti – u prošlosti i danas. Na takav se način pokušava razumjeti uloga jezika u određivanju nacionalnog identiteta grada. Analiziraju se svi članci koji su relevantni za to pitanje, napose polemike i pregledi književnosti. Autor se fokusira ne samo na iznesene teze nego i na modele argumentiranja, čime želi istaknuti neke nedosljednosti tih koncepcija te posljedice njihove primjene.

1. Uvod

U ovom ću radu analizirati polemike o jeziku koje su vođene u časopisu *Srđ*¹ tijekom njegova izlaženja (1902. – 1908.), s osvrtom na širi kulturni i društveno-politički kontekst u kojem su djelovali Srbi katolici. Prvenstveno ću se fokusirati na temeljne teze te sredine i načine argumentacije koja se upotrebljavala. Iako se o Srbima katolicima u Dubrovniku pisalo s različitih pozicija (v. Banac 1990,

¹ Nekoliko prvih brojeva pisano je starom grafijom kao *Srdj*, ali je ubrzo bilo implementirano Daničićevo *-đ* umjesto *-dj*. U ovom članku upotrebljavat ću oblik *Srđ* iako se to može referirati na prve brojeve gdje je službeni naziv *Srdj*.

Benković 1990, Macan 1990, Borak 1998, Mitrović 2002, Aralica 2004, Tolja 2011)², nijedan od autora nije se zasebno bavio jezičnom ideologijom koju su zastupali, premda se lingvistički problemi u diskursu Srba katolika nameću kao jedni od ključnih (problem naziva jezika u okviru hrvatsko-srpskih sporova, uz analizu toponimije i glotonimije, analizirao je Mario Grčević, v. Grčević 2019). Pitanje jezika bilo je za tu sredinu od velike važnosti jer se zahvaljujući jeziku i preko jezika pokušavalo dokazati da je Dubrovnik srpski grad (srpsku je naciju ta sredina, uglavnom, definirala po jezičnom načelu – štokavski kao srpski).

U analiziranoj građi daju se definirati dva glavna polemička čvora: (1) problem naziva jezika u prošlosti i sadašnjosti Dubrovnika te pitanje prvotnog narječja Dubrovnika (čakavski ili štokavski); (2) pitanje nacionalne pripadnosti dubrovačke književnosti. Iako su oba pitanja usko povezana s identitetom grada, svi su autori bezuvjetno i gotovo automatski prihvaćali (i to ne samo oni sa srpske nego i s hrvatske strane okupljeni oko časopisa *Crvena Hrvatska*³) da nazivi odražavaju prirodno stanje stvari, a ne da konvencionalno referiraju na izvanjezični svijet. U ovom članku fokusirat ću se na te dvije razine argumentacije, a završit ću sa spomenutim problemom povezanim s poistovjećivanjem naziva s pojavom na koju se odnosi i s postuliranom nacionalnom klasifikacijom.

2. Sredina Srba katolika

Iako je srbokatolički pokret svojevremeno imao stanovit utjecaj u dubrovačkom javnom prostoru, bio je kratka vijeka⁴, a njegovi su zagovornici mahom bili iz

² Spor u vezi s nasljedstvom dubrovačke tradicije traje do danas. Iako to nije tema ovoga rada, treba napomenuti da je većina spomenutih autora – na takav ili onakav način – pokušavala dokazati da dubrovačka stečevina pripada ili hrvatskoj ili srpskoj naciji, ili pak jugoslavenskoj. Ponekad su rasprave izlazile i izvan akademske sredine. Tako je bilo 1967. godine kada se u beogradskom listu *Borba* vodila polemika između hrvatskih i srpskih filologa i povjesničara. Neposredan povod bilo je uvrštenje na popis sveučilišnih lektira monografije Pavla Popovića *Pregled srpske književnosti*, u kojoj se dubrovačku literaturu drži nedvojbeno srpskom. Nakon toga oglasili su se razni znanstvenici, npr. Miroslav Pantić (koji je podržavao Popovićeve teze), Trpimir Macan ili Miodrag Popović. Slična polemika vodila se i oko 2010. godine kada je u ediciji Matice srpske objavljena knjiga *Poezija Dubrovnika i Boke kotorske*, pa su u javnosti istupali npr. Viktorija Franić Tomić, Jovan Popov, Mirko Tomasović, Mario Grčević, Slobodan P. Novak.

³ Časopis je izlazio između 1891. i 1914. godine. Prvi urednik bio je Frano Supilo.

⁴ Pokret se oblikovao polovicom 19. stoljeća, a njegovi su utemeljitelji bili Medo Pucić i Matija Ban (Ivo Banac napominje da mu je razvojni impuls dao pravoslavni svećenik Đorđe Nikolajević, v. Banac 1990). U narednim desetljećima nije igrao važnu ulogu, a opet je postao važnim 80-ih i 90-ih godina te napose u prvom desetljeću 20. stoljeća. Nakon Prvog svjetskog rata, iako su neki pojedinci još uvijek zagovarali srbokatoličke koncepcije (npr. Lujo Vojnović), ne može se više govoriti o srbokatolicima kao o grupaciji.

intelektualnih krugova, pa on nikad nije postao općenarodni fenomen. Pojavu Srba katolika valja promatrati u širem okviru nacionalno-integracijskih procesa i nastajanja političkih stranaka u ustavno doba Habsburške Monarhije.⁵ Dubrovački komunalni identitet, koji je stoljećima dominirao u gradu, suočen je s modernim nacionalnim pokretima, pa je

postalo razvidno da se Dubrovčani više ne ponašaju na isti način te da im – kad se radilo o zapućivanju Grada prema budućnosti – interesi i putevi nisu više bili istovjetni. Nije više bilo dovoljno izgovoriti samo Dubrovnik, već je uza nj valjalo pridijevati attribute kao što su *dalmatinski, slovinski, južnoslavenski, jugoslavenski, hrvatski, srpski* – ovisno o političkoj usmjerenosti i programu stranke ili koje neformalne političke skupine. (Tolja 2011: 84).

Proces stvaranja dviju politički i svjetonazorski oprečnih sredina, hrvatske i srpske, trajat će od 80-ih godina 19. stoljeća (raskol u Narodnoj stranci dogodio se 1879.) te kulminirati na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. U slučaju Dubrovnika spor je imao dubinsko značenje jer je prijeporna bila bogata dubrovačka tradicija koju su jedni definirali kao hrvatsku, a drugi kao srpsku, pa naposljetku i kao srpsko-hrvatsku (ilirsku, slovinsku, južnoslavensku, odnosno jugoslavensku). U tim previranjima sklapali su se različiti politički savezi – Srbi s autonomašima, narodnjaci s pravašima. Najvažniji trenutak za takve saveze bit će osnivanje Dubrovačke srpske stranke (u Dubrovniku kasnije nego u Dalmaciji, 1889.) i izbor autonomaša Frana Gondole (potomka vlasteoske kuće Gondola/Gundulić) za Dalmatinski sabor.⁶ Na kraju će se taj sukob pokušati ublažiti politikom *novog kursa* (v. Benković 1990), no pokazat će se da ideja hrvatsko-srpske sloge, ili, kako se pisalo velikim slovom – *Sloge*, nije u stanju dugoročno i bitno premostiti razlike između dviju suparničkih ideoloških pozicija. To će na neki način nagovještavati tekstovi u analiziranom listu. Kako ćemo vidjeti, unatoč proklamiranoj slozi, u časopisu se od 1906. godine (iznova) inzistira na srpstvu Dubrovnika iako se to čini na malo drukčiji način.

Glavne tvrdnje Srba katolika, koje se ponavljaju u njihovim publikacijama, daju se svesti na uvjerenje da je Dubrovnik srpski grad, kao što su to i druge „srpske”

⁵ Srbi katolici okupljali su se oko dva lista: *Dubrovnika*, koji je bio glasilo dubrovačke Narodne srpske stranke (izlazio je 1892. – 1914.) i *Srda* (1903. – 1908.). Prije su se okupljali oko časopisa *Slovinac*, te poslije oko časopisa *Gušterica* i *Glas dubrovački*, ali ta su dva bila kratka vijeka.

⁶ Nisu taj savez odobravali svi, primjerice protivio mu se čelni Srbin katolik Lujo Vojnović, pa je upozoravao: „Pak ne zaboravite i to. Autonomaši nas mrze jednako kao i Hrvate.” (Tolja 2011: 112).

zemlje, npr. Bosna i Hercegovina, Dalmacija, Crna Gora. Dubrovnik u toj vizuri pripada širem srpskom području, a njegovi stanovnici pripadaju široj srpskoj porodici.⁷ O srpstvu Dubrovnika, tvrdili su pripadnici te sredine, svjedoči niz činjenica i okolnosti: (a) jezik (štokavski koji se poistovjećuje sa srpskim književnim jezikom), (b) običaji okolnih sela, (c) povijesna vrela (*De administrando imperio* Konstantina Porfirogeneta⁸), (d) dokumenti koji potvrđuju intenzivnu poslovnu komunikaciju Dubrovnika sa „srpskim” zaleđem, (e) nasilno pokatoličenje pravoslavaca koje je vršila Dubrovačka Republika⁹.

Srpsku se pripadnost definiralo po načelu prema kojem su svi štokavci Srbi. Vuk S. Karadžić u svom poznatom tekstu *Srbi svi i svuda* (objavljenom 1849.) pisao je ovako:

Ovako ja, od prilike, mislim da su Rimski i Turski Srbi izgubili svoje narodno ime. Ali bilo to kako mu drago, sad je mrvost ova popustila. Svi pametni ljudi i od Grčkijeh i od Rimskijeh Srba priznaju da su jedan narod i trude se da bi mrvost zbog zakona ili sasvijem iskorijenili ili barem umalili što se više može, samo je onima Rimskoga zakona još teško *Srbima* nazvati se, ali će se po svoj prilici i tome malo po malo naviknuti; jer ako ne će da su *Srbi*, oni nemaju nikakvoga narodnoga imena. Da reku da su jedni *Slavonci*, drugi *Dalmatinci*, treći *Dubrovčani*, to su sve imena od mjesta u kojima žive i ne pokazuju nikakvoga naroda. Da reku da su *Slaveni*, to su i Rusi i Poljaci i Česi i svi ostali slavenski narodi. Da reku da su *Hrvati*, ja bih rekao da ovo ime po pravdi pripada najprije samo *Čakavcima*, koji su po svoj prilici ostaci Porfirogenitovijeh Hrvata i kojijeh se jezik malo razlikuje od srpskoga, ali je opet bliži srpskome nego i jednome slavenskom narječju. (Karadžić 1849: 6–7).

A također i ovo:

Samo prva tri miliona zovu se *Srbi* ili *Srblji*, a ostali ovoga imena ne će da prime, nego oni zakona Turskoga misle da su *pravi Turci*, i tako se zovu, premda ni od

⁷ Takav program bio je u suprotnosti s uvjerenjem pravoslavne hijerarhije, pa se ona dosljedno borila protiv takva shvaćanja srpstva. Najizrazitiji promicatelj teze o pravoslavlju kao temelju srpske nacije bio je dalmatinsko-istrijski episkop u Dalmaciji Nikodem Milaš (1845. – 1915.). Godine 1901. objavio je knjigu pod naslovom *Pravoslavna Dalmacija*.

⁸ Hrvatska strana, što se vidi iz napisa u listu *Crvena Hrvatska*, naslanjala se na konkurentno djelo, naime na *Ljetopis popa Dukljanina*.

⁹ Treba naglasiti i to da veći dio srpskih istraživača tog problema zapravo perpetuira tezu Srba katolika, i to u svim pogledima, samo što im neki dodaju još jednu interpretativnu dimenziju koja se svodi na razlučivanje zašto je Dubrovnik, nedvojbeno srpski grad, postao hrvatski (Svetozar Borak). Dubrovački jezik naziva se srpskim (Borak 1998) ili srpsko-dubrovačkim (Tatjana Rakić).

stotine jedan ne zna Turski; a oni zakona Rimskoga *sami sebe* ili zovu po mjestima u kojima žive n. p. Slavonci, Bosanci (ili Bošnjaci), Dalmatinci, Dubrovčani itd., ili, kao što osobito čine književnici, starinskijem ali Bog zna čijim imenom. *Iliri* ili *Ilirci*; oni pak prvi zovu ih u Bačkoj *Bunjevcima*, u Srijemu, u Slavoniji i u Hrvatskoj *Šokcima*, a oko Dubrovnika i po Boci *Latinima*. (Karadžić 1849: 2).

Iz navedenoga jasno proizlazi da se na temelju jezika (štokavskog narječja) definira srpski kulturni i politički prostor: samo su Srbi štokavci, odnosno svi štokavci su Srbi. Srpski se narod u takvoj perspektivi smatra jednim od slavenskih naroda, dok se regionalne skupine štokavskih govornika koje se imenuju subnacionalnim etnicima smatraju dijelom ukupnog srpskog etnosa. Dakle, izraz *srpski narod* hiponim je u odnosu prema *slavenskim narodima*, ali je hiperonim u odnosu na sva imena štokavskih govornika sa srednjojužnoslavenskog prostora. Hrvatsko ime prihvaća se kao nacionalno, ali se odnosi na čakavske govornike, što znači da su svi čakavci Hrvati, odnosno da su Hrvati isključivo čakavci.¹⁰

U *Srđu* se Karadžićeve teze smatraju nedvojbenim ideološkim polazištem, a njemu se pripisuje gotovo mitski značaj.¹¹ Štoviše, da bi se izgradila predodžba o njegovoj važnosti, pokazuje se da je on imao snažnu poziciju u svijetu znanosti, ne samo kod Slavena nego i inače. Služi tomu ne samo pozivanje na njegov autoritet nego i objavljivanje njegove prepiske (nju priprema, uređuje i prevodi Valtazar Bogišić). Prvo pismo koje je objavljeno u toj rubrici pripada Jakobu Grimmu. Grimmov autoritet treba nedvojbeno osnažiti Karadžićevu poziciju u polemičkim previranjima. To se i navodi odmah u komentaru pisma:

Osobita znamenitost prethodnoj okružnici dolazi ne samo od njezina sadržaja, od vremena kad se pojavila, od njene rijetkosti, nego od velikog imena njena sastavio, Jakova Grima (...) Za nas je znamenitost Jakoba Grima tim viša što je on,

¹⁰ Ovdje treba napomenuti i to da je i hrvatska strana pribjegavala sličnim definicijama, ali ih je temeljila na političkim kriterijima, a ne na jezičnim. U dubrovačkom listu *Crvena Hrvatska*, koji je okupljao hrvatsku sredinu u Dubrovniku, nalaze se sljedeće riječi: „Dokazavši očitu istinu, da u hrvatskim zemljama živi jedan jedinstveni hrvatski narod, da tog srpskog naroda tu niti ima niti može biti; da su naši t. z. srbi [malim slovom – op. aut.] ništa drugo nego pravi pravcati Hrvati grčko-istočne vjeroispovijesti; da je to tobožnje srbe, koji se po hrvatskim stranama danas šepire i svojataju krajeve, u poznije vrijeme stvorila propaganda sa strane.” (Srbi su tu, *Prava Crvena Hrvatska*, br. 311, 1911.) (Tolja 2011: 176). Time su obje strane bile složne u jednom – ne smije se naciju poistovjećivati s vjeroispovijesti (naravno, postojale su i sredine koje su, slijedeći Mihovila Pavlinovića, hrvatstvo definirale prema katoličkoj vjeroispovijesti).

¹¹ Slično je kad se govori o Daničićevim prinosima latiničnom slovom. Uredništvo piše ovako: „Ova Daničićeva preinaka uz ranije prekrajahe latinskoga alfabeta za naš jezik dovodi latinicu do relativnoga savršenja, na koje je Vuk popeo ćirilovicu.” (*Srđ*, god. I, 1902., br. 5, str. 230).

kako je poznato, bio u tijesnim, neposrednim svezama sa našim Vukom. (Bogišić 1903: 672).

Vidimo, dakle, da se u komentaru ne vrednuje sadržaj pisma, nego njegov autor, što služi kao legitimacija za Karadžićeve teze o jeziku i njegov, kako se piše, „blagoslovljeni rad za našu književnost” (Bogišić 1903: 673). Nadalje u argumentaciji raščlanjenoj na deset dijelova autor spekulira tko je mogao pismo potpisati (Jakob ili možda njegov brat Wilhelm), tko je mogao pismo imati u rukama (možda Kopitar), o kojoj je pošti riječ, zašto se miješa latinica s ćirilicom, koliko redova zauzima ostatak pisma, koje su riječi tiskane „poviše potpisa na zasebnom retku”, što dolazi poslije potpisa u tri tiskana retka, kako je latinicom pisan primatelj itd. Autor tih napomena posebno analizira rukopis, na pet stranica, tako da izgleda kao stručna filološka ili tekstološka, gotovo hermeneutička analiza kojeg iznimno važnog spomenika. Stječe se dojam da je posrijedi kakav vrijedan dokument, gotovo relikvija.

Čini mi se da je cilj takva postupka formiranje Karadžićeva autoriteta koji se – samim tim što je pismo napisao Grimm – prenosi na primatelja poruke, dakle na „našeg Vuka”. Inače, Karadžićeva se načela primaju dosljedno. I u prvom broju časopisa čitamo sljedeće riječi:

Što nam je preostajalo nego se prihvatiti srpskoga smjera kao prirodnoga i prikladnoga Dubrovniku i njegovoj okolici, a zamašaj toga smjera protegnuti i na sve primorske Srbe, tako da Srdj postane književno glasilo sviju Srba na primorju. Dubrovnik i njegova okolica čisto je srpski kraj; tu su još, hvala Bogu, živi srpski običaji, gusle i narodna srpska pjesma, nošnja, govor pa i sujevjerje srpsko. Hrvati se mogu samo na dvije stvari osloniti da svojataju Dubrovnik za sebe, biva na srednju čakavsku Dubrovačku literaturu, i na sadašnje hrvatske Općine u Dubrovniku i okolo njega. Što se čakavske književnosti tiče, taj je hrvatski oslon sa svijem obalio Jagićev arhiv [Archiv für Slawische Philologie]; a što se sadašnjih hrvatskih općina tiče, to je dakako politička stvar a nikako etnografska. Mi se spominjemo kad su te općine bile autonomaške, sad su hrvatske, a s vremenom će bit srpske, jer dugo se prirodi ne može prkosit. U ostalom naši arhivi i politični i sudbeni puni su obilježja srpskoga, i to se ne da zatajat; tu imena i prezimena otkrivaju istinu svakome nezabliještenu oku. (nepoznati autor, *Srdj* 1902: 36).

3. Jezik u Dubrovniku i na dubrovačkome području

Iako je jezično pitanje *par excellence* temeljni čvor ideologije Srba katolika, jer se u skladu s tim decidirano tvrdilo da je Dubrovnik srpski, jezična problematika nije naročito prisutna u časopisu. Na otprilike 10 000 stranica samo se oko dva posto neposredno ili posredno bavi temom jezika i njegovim mjestom u imaginariju i identitetu grada. Jezične teme daju se grupirati u nekoliko kategorija: (1) otvoreno polemički feljtoni; (2) pregledi književnosti; (3) objavljivanje i komentiranje povijesnih vrela; (4) jezični savjeti; (5) objavljivanje pravopisnih načela. Za temu ove rasprave najvažnije su prve tri kategorije.¹²

Prva kategorija, i u tematskom i u žanrovskom smislu, koncipirana je kao prepiska između čitatelja i uredništva i svojstvena je isključivo prvom godištu časopisa, zapravo prvim mjesecima njegova izlaženja.¹³ U idućim godištima polemike se uklapaju u neke šire kontekste. Za to služe, na primjer, pregledi književnosti (druga kategorija), gdje se jezično pitanje pojavljuje kao neizbježna referenca. Treća je kategorija veoma razgranata. Od pretiskivanih starih tekstova valja spomenuti kolumnu pod naslovom *Jedna rukovet iz Vukove prepiske* Valtazara Bogišića, gdje se objavljuje korespondencija Vuka S. Karadžića, a autori su: Jakob Grimm, Jernej Kopitar, Lukijan Mušicki, vladika crnogorski Petar II., Sima Milutinović, Pavel Josef Šafařík, Josef Dobrovský, Peter von Goetze, vladika Josip Rajačić, knez Miloš Obrenović, knez Mihajlo Obrenović, Václav Hanka, Ilija Garašanin. Od godišta 1906. objavljuju se povelje i listine bosanskih i srpskih vladara, dubrovačke isprave i korespondencija s Carigradom (priređuje ih novi glavni urednik Antonije Vučetić).

Polemike se vode na osobit način. Uredništvu se obraća anonimni čitatelj (na početku prvog pisma ističe: „imam razloga da se krijem od javnosti”) i moli da

¹² Jezični savjeti pojavljuju se samo dvaput, a pravopisna načela – sa slovopisnim rješenjima Đure Daničića – objavljena su samo triput, i to ukratko (s vremenom se, međutim, mijenjaju pravopisna načela, npr. *dj > d*, *lj > lj*, *ń > nj*). Tako je od kraja travnja 1902. naziv lista pisan po novom načelu – *Srd*.

¹³ Radikalnom podgrijavanju atmosfere konflikta svakako je pridonijelo objavljivanje kontroverznog članka *Srbi i Hrvati* Nikole Stojanovića (31. kolovoza u listu *Dubrovnik*), koji je desetak dana prije izišao u zagrebačkom listu *Srbobran*. U dubrovačkim raspravama o identitetu grada važnu su ulogu imale i brošure, ujedno hrvatske i srpske. Od najvažnijih treba spomenuti publikaciju *Dubrovnici, jesu li Hrvati?* (brošura je anonimna, ali autor je vjerojatno Marcel Kušar), a srpski odgovor, doduše kasno, pojavio se pod naslovom koji ne ostavlja dvojbu: *Dubrovnici su Srbi* (1903.). Nikola Tolja tvrdi da je autor tog anonimnog spisa Vice Adamović. Bez obzira na autorstvo, brošure izražavaju – jasno i dosljedno – stavove dviju suparničkih sredina. U *Srdu* se daju vidjeti odjeci tih rasprava.

se urednici o nekom problemu očituju, što se i ostvaruje, ali i oni ostaju anonimni (potpisuju se kao „Tvoj Srđ”¹⁴). Katkad se događa i to da se čitatelj osvrće na teze iz neke publikacije koja je također anonimna. Stvara se, dakle, čudan komunikacijski lanac za svojevrsnu anonimnu polemiku: nepoznat netko objavljuje knjigu s nekim tezama, netko drugi te teze pokušava razumjeti, ali kako se ne osjeća dovoljno kompetentnim, moli stručnjake da mu problem objasne. Ili je posrijedi istinski strah nekih ljudi od objavljivanja svojih stajališta ili se pak takva rasprava fingira. Iz lektire časopisa, u kojem se autori najčešće ipak potpisuju, može se doći do zaključka da tu raspravu uredništvo projektira, odnosno preko nje pokušava nametnuti neki poseban ton da bi se stvorila pretpostavka za izgradnju vlastite stručne pozicije. Ako hipoteza o fingiranju stoji, onda se na takav način projicira, naravno implicitno, određeni hijerarhijski determiniran komunikacijski model: postoji netko tko je nekompetentan (nepoznati autor iz suparničke strane), netko tko je zbunjen (čitatelj, zapravo čitateljstvo, to jest svi poštteni, ali nedovoljno informirani stanovnici dubrovačkog kraja) i netko tko je stručan (urednici časopisa *Srđ*). Time se čitateljstvu šalje poruka koju je lako dekodirati kao: mi smo oni koji najbolje znaju kako interpretirati jezično-kulturna i povijesna pitanja.

U jednom od prvih brojeva nepoznati čitatelj zanima se za neke pojedinosti u vezi s jezičnim pitanjem Dubrovnik te postavlja sljedeća pitanja:

II. Je li istina da su naši stari Dubrovački pisci zvali naš jezik hrvatskijem; i, ako je istina, kako ti to tumačiš?

III. Što znači naziv naški?

IV. a što slovinski? (nepoznati čitatelj, *Srđ* 1902: 332).

Autor odgovora napisao je prilično dug tekst na koji se treba osvrnuti detaljnije da bismo mogli uvidjeti koje su strategije označivanja dubrovačke tradicije srpskim imenom. On počinje argumentacijom koja ide u prilog dokazivanju toga da Dubrovačka Republika nije nikada bila hrvatska. To pak vodi tezi da o Dubrovniku treba govoriti kao o srpskom gradu.

(...) mogao bih ti dugo govoriti o pravom obilježju grada Dubrovnik, biva o njegovom Srpstvu, i dokazat ti da su i građanske i crkvene Dubrovačke vlasti priznavale

¹⁴ Nije isključeno da je autor tih odgovora bio Luko Zore. Kada je nakon njegove smrti Antonije Vučetić objavljivao Zorinu ostavštinu (u godištu 1907.), vidi se da su teze koje se iznose slične, gotovo identične s navođenim odgovorima čitatelju.

pučkom jeziku u Dubrovniku **srpsko**) ime; (...) pa hitam da ti odgovorim na drugo tvoje pitaње, biva na hrvatsko ime jezika u staroj Dubrovačkoj književnosti, jer na toj slaboj osnovi zgrađeni su svi ti tobožni historijski dokazi o **političkom i etnografskom hrvatstvu** našega grada, a donekle zaveden je tijekom i Jensen [ranije citirani švedski pisac], komu je zanago kriva čakavština u staroj Dubrovačkoj knjiži, o kojoj ću ti sad govoriti, zašto rečeni učenak nije Dubrovnik okrstio isključivo srpskijem gradom. (nepoznati urednik, *Srđ* 1902: 335).

Kao dokaz autoru služi knjiga srpskog etnologa Vasilija Đerića pod naslovom *O srpskom imenu po zapadnijem krajevima našega naroda* (Beograd, 1901.). U toj brošuri Đerić navodi niz povijesnih primjera u kojima se spominju nazivi *srpski dijak*, *srpski jezik*, *lingua serviana* (lat.), *poeti serviani* (tal.), *libro Serviano* (tal.).¹⁵

Nadalje, autor osporava mogućnost upotrebe hrvatskog imena jezika u Dubrovniku zbog toga što je to, po njegovu mišljenju, neučestala praksa (poziva se na neke dubrovačke pisce, kao što je u prvome redu Dominik Zlatarić, te priziva diskusiju koju su o tome vodili Ivan Broz, Tomo Maretić i Pero Budmani¹⁶). Autor naglašava da se, u skladu s teorijom Vuka Karadžića, jedino čakavsko narječje (koje naziva „pokvarena čakavština”) može smatrati hrvatskim. Pozivajući se na književnost Gundulića, Palmotića, Đorđića „i drugih bolih”, tvrdi da „nema nigdje da nazivlju svoj jezik **hrvatskijem**, a kamo li sebe **Hrvatima**”. I upućuje: „Za što ga ovi bolji pisci nijesu nazivali **srpskijem**, a sebe **Srbima**, imaš, moj dragane, odgovor u *Srdju*.”. Dakle, upućuje na drugi broj *Srđa* iz 1902. godine (*Srđ* 1902: 316–324). Kad se, međutim, osvrnemo na tekst na koji se ovdje autor referira, vidimo da u njemu nema nikakva odgovora na to pitanje. Štoviše, u spomenutom članku uopće se ne raspravlja o jeziku kao obilježju identiteta, nego o vjeroispovijesti i političkim odrednicama identiteta. Traže se, naime, razlozi prodora katoličanstva na okolno pravoslavno stanovništvo, čime se daje do znanja da je dubrovačka okolica „prije” bila pravoslavna (na neki se način presuponira i to da je za Srbe katoličanstvo ipak nešto strano). Da bi se to dokazalo, uzimaju se Konavle kao primjer kraja koji je do danas, unatoč katolič-

¹⁵ Đerićeva publikacija koncipirana je tako da autor navodi datume potvrda, pa ih iznosi i samo ukratko analizira. Npr. „1564. god. postavi dubrovački ‘senat’ pisara za pisma na ‘*srpskom*’ jeziku ovijem riječima: Prima pars est de dando onus *linguae servianae* Hieronymo Francisci de Primo (...)” (Đerić 1904: 18).

¹⁶ *Djela Dominika Zlatarića (Stari pisci hrvatski, knj. 21.)*, prir. Pero Budmani, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1899. O dubrovačkim piscima koji su svoj jezik definirali kao hrvatski v. Tomasović 2012: 9–48, Grčević 2019: 204–211.

koj vjeroispovijesti, sačuvao „srpsko narodno obilježje u svemu” i da „ima ovdje tragova istočnoga obreda”. Autor zaključuje tekst ovim riječima:

kao su Srbi ne samo narodnost nego i vjeru zvali **srpskom**, a i sad je zovu, trebalo je to prekinut, jer je nastupalo drugo vjerovanje, koje nije bilo **srpsko**. Pošto se tako pritajalo ime srpsko u vjerskom smislu, iščezlo je malo po malo i u narodnom. Ali jezik je trebalo nekako nazivati. Pošto nije bilo drugoga narodnoga imena, jezik je postao **naški**. U tijem prilikama da je u ovijem stranama bilo poznato **hrvatsko** ime, bilo bi se odista tad primilo i prionulo bi u narodu (...). Naprotiv **hrvatsko** ime u Dubrovačkome nije nipošto narodno, niti je igda bilo. (nepoznati urednik, *Srđ* 1903: 78).¹⁷

U ovom članku najzanimljivije je to da autor, iz nepoznata razloga, odustaje od teorije Vuka Karadžića o jeziku (štokavskom narječju) kao temelju srpske nacije te se okreće vjerskoj koncepciji prema kojoj se srpska nacija prvenstveno temelji na vjeroispovijesti. Ne ulazeći u racionalnost navedenih etnografskih argumenata (jedan je od ključnih da „svaki guslar ondje umije i pjeva narodnu pjesmu: *Kad se ženi srpski car Šćepane*” ili da „kad Konavljani melju masline u milinic i upiru, jedan drugoga sokoli riječima *Ej Srbine!*”), treba konstatirati da je takav odmak od jezične koncepcije srpske nacije u najmanju ruku nelogičan ili nedosljedan. Nelogično je i to da za dokazivanje teze o srpskom Dubrovniku nisu više relevantni podatci iz samoga grada, već iz njegove okolice. To je još jasnije u autorovim završnim riječima:

Nemoj mislit, da ovijem što sam kazao, činim kakvu propagandu za pravoslavlje. Ne dao Bog; nego sam te hotio uvjerit, da okolica Dubrovnika i ako je prešla na katolicizam, nije prestala bit **srpskom**, jer baška vjera a baška narodnost. Ovo bi imale razumjet duhovne vlasti i jedne i druge vjere, a Srbi Katolici koliko su zaneseni za svoju srpsku narodnost, toliko drže i do svoje katoličanske vjere. A Bog i duša! (nepoznati urednik, *Srđ* 1903: 78).

¹⁷ Zanimljivo je da se tema Konavala vratila u list, i to nekoliko godina poslije. Naime, godinu dana nakon smrti Luka Zore objavljuje se njegova ostavština (koju je za časopis uređivao A. Vučetić) u kojoj se, između ostalog, analiziraju Konavli. Autor piše: „Osim što su Konavljani kao pripadnici stare Travunje bili Srbi po državi, oni su bili i pravoslavne vjere, dok ih republika dubrovačka nije polatinila. Konavljani su bili dakle: I. državljani srpski, II. Oni su Srbi etnografski, III. bili su stare ruke.” (Zore 1907: 366). Iako je uvjerenje o srpskom identitetu stanovništva Konavala bilo temeljni ideologem Srba katolika, nikada nije znanstveno dokazano, a – na temelju suvremene analize arhivskih podataka – zapravo je pobijeno (v. Kapetani i Vekarić 2001, 2002, 2003).

I takva promjena konceptualizacije začuđuje jer je predmet rasprave grad Dubrovnik, a u manjoj mjeri njegova okolica. Izgleda da su autori koji su se zalagali za srpstvo Dubrovnika pribjegavali etnografskim podacima s terena gdje se, kako se tvrdilo, sačuvalo srpsko ime jer ono nije bilo u ono vrijeme u uporabi u samom gradu.¹⁸ No, u ovoj argumentaciji ima još jedna stvar na koju treba obratiti pozornost. Autor, naime, prihvaća zdravo za gotovo tezu koja se doduše uklapa u ideologiju Srba katolika, ali nije utemeljena na stvarnim podacima s terena. Riječ je o tvrdnji da je dubrovačko zaleđe „nekad” bilo pravoslavno. Marijan Sivrić, analizirajući migracije stanovništva na području Dubrovačke Republike u razdoblju od polovice 17. stoljeća do 19. stoljeća, zaključuje da su iz zaleđa – užeg i šireg (uključujući Hercegovinu, a i Bosnu) – pristizali ne samo pravoslavci nego i katolici. Štoviše, podatci sačuvani u arhivima Republike (autor analizira testamente, oporuke, ženidbene ugovore, knjige miraza, knjige bratovština, matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih, svjedodžbe slobodnih stanja) nedvojbeno upućuju na to da je većina pridošlih migranata iz najbližeg zaleđa i iz podalje *Murlachie* bila katoličke vjeroispovijesti (može ih se čak zbrojiti jer se u ispravama pridošlice pedantno klasificiraju – kao *murlacco catolico* ili *murlaccho scismatico* – dodajući uz to i mjesto iz kojeg je dotični došao, npr. *Nicolla Puttiza murlacho catolico di Prapratniza*, Sivrić 2019: 555). Autor pokazuje da je omjer naseljavanja katolika i pravoslavaca ovisio o vremenu i o dijelu grada (dručkije je bilo u samome gradu, drukčije u podgrađima), što je bila posljedica toga da su dubrovačke vlasti strogo nadzirale migracije, čak i u vrijeme najvećih demografskih kriza, kao što je bila *velika trešnja*. Štoviše, uvijek su se preferirali katolici, a pravoslavna zajednica u Republici nije imala ravnopravan status (v. Čosić 2019: 99–121). Iako su se događali i prijelazi na katolicizam (na čemu inzistiraju Srbi katolici da bi dokazali izvornost pravoslavlja na tom području), nije ih bilo mnogo. Autor tvrdi da su „isključeni masovni prijelazi” i da su bili malobrojni (Sivrić 2019: 548), a bilo je u zaleđu i prijelaza s katolicizma

¹⁸ Međutim, iako su čelnici srbokatoličkog pokreta inzistirali na srpstvu neposrednog dubrovačkog zaleđa, nikada nisu dokazali da bi stanovnici tog područja bili pravoslavci/Srbi. O tome svjedoče analize matičnih knjiga koje pokazuju tendencije migracijske politike grada. Sivrić naglašava: „Obnovu svog pučanstva, njegovo biološko osvježenje i osiguranje potrebne radne snage za najpropulzivnije gospodarske grane – obrte, trgovinu i pomorstvo, oni su mogli osigurati puno bezbolnije iz katoličkog zaleđa. To se, prije svega, odnosilo na područje Popova polja, Zažablja i Neretve, te Mostara, ali i iz unutrašnjih dijelova Hercegovine i Bosne, odakle su, također, dolazili katolici, obični ljudi seljaci i stočari, ali i poslovni ljudi, ponajviše trgovci. Potrebno je istaknuti da je pitanje pravoslavnih osobito aktualizirano nakon velikog potresa 1667. godine.” (Sivrić 2019: 575).

na pravoslavlje. Mario Grčević upućuje na još jednu okolnost o kojoj treba voditi računa kad se govori o poistovjećivanju konfesije i nacije. Naime, na nizu primjera – iz različitih hrvatskih regija – pokazuje da pripadnost pravoslavlju nije nužno morala značiti svjesnu pripadnost srpskoj zajednici, ali je, s druge strane, u nekim slučajevima ime *srpski* moglo označivati vjeroispovijest (v. Grčević 2019: 101–149). Kada je riječ o zastupljenosti protonacionalnih imena u široj dubrovačkoj regiji, treba naglasiti da su u njoj potvrđena mnogobrojna imena izvedena od imena *Hrvat*, što je dokumentirao Vinko Foretić (Foretić 1969) te nedavno Domagoj Vidović (Vidović 2019: 676–677).¹⁹

4. Dubrovačka književna tradicija

Važan element rasprave u određivanju jezičnog načela kao odlučujućeg u nacionalnom identitetu imaju pregledi književnosti. U časopisu *Srđ* najvažniji autori koji su obrađivali tu temu bili su Svetozar Ćorović, Petar Kolendić i Pavle Popović.²⁰ Ćorović je Srbin iz Hercegovine, Kolendić je Srbin katolik iz dubrovačkog kraja, a Pavle je Popović Srbijanac.

U dugom članku, objavljivanom u nekoliko brojeva pod naslovom *Bosna i Hercegovina u hrvatskoj pripovjetci*, autor Svetozar Ćorović (rodom iz Mostara, brat poznatijeg Vladimira) iznosi niz teza koje su relevantne za jezičnu problematiku. U uvodnim napomenama čitamo:

Izgleda nam, da se gotovo niko toliko ne interesuje za Bosnu i Hercegovinu, koliko tzv. *braća* Hrvati. Izuzevši političke listove njihove, koji svoje stupce tako često pune svakakvijem člancima iz Bosne i o Bosni, to se njihovo interesovanje najbolje ogleda u njihovoj beletristici. Nema godine, a da se u njih ne javi po kakva nova pripovijetka ili roman, za koje je gradivo uzeto, – barem oni vele da je uzeto, – iz života naroda u okupiranijem zemljama. Tijem pripovijetkama ili romanima obično je cijel, da upoznaju svoj hrvatski narod sa tijem nemu toliko bliskijem, narodom,

¹⁹ Da bi se mogao dobiti najbolji mogući uvid u pitanje prisutnosti nacionalnih imena na bilo kojem području, pa tako i na dubrovačkom, potrebno je također uzeti u obzir i vanjske promatrače. Primjerice, ruski diplomat grof P. Tolstoj (njegov je dnevnik objavljen 1888. godine) naglašava da se građani Dubrovnika nazivaju Hrvatima (*Gervati*) (v. Grčević 2019: 213–214).

²⁰ U glasilu *Dubrovnik* objavljujvana je rubrika *Dubrovačka književnost*. Autor je bio katolički svećenik Ivan Stojanović, a tekstovi su bili dio njegove knjige pod istim naslovom (1900.).

a, kad i kada da sve, što pod bosanskijem i hercegovačkim nebom živi, na silu pohrvate. (Ćorović 1903: 42).

Autor pokušava opovrgnuti tezu prema kojoj bi se Bosna i Hercegovina ili njezino stanovništvo mogli smatrati hrvatskim. Radi to na dva načina. Prvo, kad kaže da hrvatski autori žele upoznati svoj narod, dakle hrvatski, s drugim „ñemu toliko bliskijem, narodom”. Ta strategija temelji se na razlikovanju hrvatskog naroda i naroda u Bosni i Hercegovini iako se smatraju bliskim. Bez obzira na bliskost, hrvatski narod ipak predstavlja neki drugi entitet. Drugo, hrvatski pripovjedački osvrti na Bosnu i Hercegovinu, tvrdi autor, katkad teže tomu da „sve, što pod bosanskijem i hercegovačkim nebom živi, na silu pohrvate”. To, pak, znači da sve ono što je pod bosanskim i hercegovačkim nebom nije hrvatsko nego ipak nešto drugo, dakle srpsko jer, kaže, „svi znamo, da se u Bosni govori srpski” (Ćorović 1903: 43).²¹

Problem pripadnosti bosansko-hercegovačke književnosti hrvatskom ili srpskom nacionalnom korpusu bio je i prije predmet polemike, a izazvala ju je knjiga Đure Šurmina pod naslovom *Povijest književnosti hrvatske i srpske* (1898). Autor, bliže nepoznati V. Bogićević²², napao je Šurmina za „atentat na Srpstvo i srpsku književnost” (Bogićević 1902: 542). Posrijedi je bio naziv „bosansko-hrvatska ćirilica” koji je upotrijebio hrvatski autor. U osvrtu se Bogićević referira na bana Kotromanića i Matiju Divkovića pa piše:

Prof. Šurmin upotrebljava to svoje fantastično i izmišljeno ime za naše srpsko pismo na više mjesta (...). Na strani 115 veli za bosansku književnost XVII. vijeka, da ta „frañevačka književnost ima u tomu svoju vrijednost, što predočuje narodni govor kao najbolja hrvatska proza u XVII. stoljeću”. Radi bi bili znati na čemu g. profesor temelji hrvatstvo ovijeh frañevaca? Je li na temelju vjere? Biće da je tako, jer toga se je g. profesor držao pri pisanju ove svoje „Povijesti književnosti”. Ko je katolik, strpao ga je u hrvatsku literaturu, pa makar on bio najvatreniji Srbin. (Bogićević 1902: 543).

²¹ Ćorović, analizirajući djela nekih pisaca koje smatra hrvatskima, također se osvrće na njihovo nepoznavanje bosanskog svijeta i jezičnih konvencija koje u njemu vladaju (npr. upotrebe imena, dijalektkih crta, okolnosti uporabe nekih izraza itd.). Neke njegove opaske tiču se i upotrebe povijesne građe, odnosno načina opisivanja povijesnih zbivanja.

²² Nije to sigurno Vojislav Bogićević, autor knjige *Pismenost u Bosni i Hercegovini*, jer je on rođen 1896., a tekst je objavljen 1902.

Iz ovoga proizlazi da je spor u tome što Šurmin hrvatsku naciju definira po vjerskom načelu, dok se Bogićević koristi jezičnim kriterijem prema kojemu su svi štokavci Srbi (ne bi u srpsku književnost uvrstio Matiju Divkovića samo zato što je on tvrdio da piše „srpskim slovima”, dakle ćirilicom).

Analizirajući *Zmaja od Bosne* Josipa Eugena Tomića, Popović tvrdi da hrvatski autor u toj knjizi „pošto po to hoće zavaditi Srbe pravoslavne sa Muslimanima” (Popović 1907: 178). Međutim, dok se u tom članku Srbima nedvojbeno smatraju pravoslavci i katolici, muslimane se iz te kategorije ipak isključuje.²³ Teško je reći zašto je Karadžićevo načelo ovdje redefinirano, odnosno zašto se muslimani (ili *Muslimani*) ne priznaju kao dio srpskog naroda. Štoviše, jedine pisce koje iz Bosne priznaje kao hrvatske jesu Ivan Aziz Miličević i Osman Nuri Hadžić (možda je razlog tomu taj da je potonji musliman, a obojica su pisali kao dvojac pod pseudonimom Osman Aziz). Međutim, i tu pojavljuje nedosljednost jer autor piše:

I dan danas, nakon toliko decenija iza Husein-kapetanova vremena, nemaš Muslimanā, koji priznaju da su Hrvati, izuzevši nekoliko zagrebačkih đaka i njihovih drugova, koji se zovu (a osjećaju?) Hrvatima samo radi reklame. Muslimani čak smatraju za uvredu, kad ih neko nazove Hrvatima, a prije bi ih to uvrijedilo mnogo više, nego sve reforme Sultana Mahmuta, protiv koga se borahu.

Vidimo dakle, da se ovom knjigom nije htjelo obogatiti hrvatsku beletristiku, nego se htjelo Muslimane zavaditi sa Srbima pravoslavnim, a naturiti im hrvatsko ime. (Popović 1907: 178).

Drugi važan prilog koji je relevantan u razmatranju jezične problematike napisao je stanoviti Ignotus, a uredništvo ga je potpisalo ovako: „ovaj pregled napisao je jedan mladi Hrvat”. Članak se zove *Pregled savremene hrvatske književnosti* (Ignotus 1903). Moguće je da je i taj prilog fingiran i da se iza Ignotusa krije uredništvo. Bilo kako bilo, istinski ili izmišljeni Hrvat autorizira koncepciju prema kojoj su Srbi štokavci. Naime, u svom pregledu nabraja hrvatske pisce, od kojih su svi rodnom ili čakavci (Vladimir Nazor, Silvije Strahimir Kranjčević, Ante Petradić, Eugen Kumičić, Viktor Car Emin) ili kajkavci (Vladimir Vidrić, Ksaver Šandor Gjalski, August Šenoa). Autor, međutim, ne kaže da su svi spomenuti književnici u svojim dijelima pisali štokavštinom, pa odustaje od odgo-

²³ Na 177. str. riječi *pravoslavni* i *katolici* pisane su malim slovom, a riječ *Muslimani* na 179. str. velikim slovom.

vora na pitanje bi li trebalo i njih smatrati srpskim piscima. Začuđujuće je i to što se u popisu hrvatskih književnika pojavljuju dva štokavca, i to vrlo važna, Ivo Vojnović i Josip Kozarac (te naravno već spominjani musliman Osman Nuri). Navođenje štokavaca kao hrvatskih pisaca zapravo opovrgava Karadžićev koncept, ali čini to još izrazitije ističući hrvatstvo Ive Vojnovića²⁴.

Petar je Kolendić godine 1904. objavio niz članaka pod naslovom *Prilozi historiji srpske knige u Dubrovniku*²⁵. U njima tvrdi da se kod starih Dubrovčana poznavalo srpsko ime za govorni jezik. Najvažniji dijelovi njegove rasprave tiču se gramatike Bartola Kašića, koju on naziva prvom „srpskom gramatikom za tuđince”, a njega samog Vartolomejem Kašićem iako se u Kašićevoj gramatici ne spominje ime srpski. Štoviše, osvrće se i na gramatiku Francesca Marije Appendinija *Grammatica della lingua Illirica* (1808., 1828.). Uza nj se, kako tvrdi Kolendić, sačuvao i „jedan ispisan list” pod naslovom *Provedimenti ad addotarsi per la perfezione della lingua Illirica*. I dodaje: „Od tog spisa, koji je, po svoj prilici, imao ući u predgovor gramatici, sad imamo, na žalost, samo dvije stranice.” Potom citira taj list:

Nel mezzo (? = mezzodi) della Monarchia Austriaca cominciando dal confine della Carniola sino a Cattaro per tutta la Dalmazia, e nel confino militare della Croazia, e Slavonia, come anche nella Slavonia Provinciale ed in una parte pure dell' Ungheria Meridionale, e forse per metà nell Settentrione della Turchia (Serbia, Bosnia, Herzegovina, Montenegro) abita un ramo di popolo slavo, il cui bel dialetto ora si chiama Illirico, ora Slavo, ora Serbico. (Kolendić 1904: 566).

Kolendić pretpostavlja da taj list – koji je prema njemu prijevod iz jednog Kopitarova teksta – nije nestao bez razloga. Prema njegovu mišljenju bila je to posljedica namjernog djelovanja Konstantina (Koste) Vojnovića, koji, po opredjeljenju Hrvat, nije htio da se to objelodani. Čitamo dakle: „(...) ali pok. Vojnović, Bog da ga prosti, ovaj podatak, i ako je prilično interesantan, nije htio iznijeti, barem sam ja tako uvjeren, radi imena *serbico* za jezik.”

Takav argument teško je opovrgnuti ako se ne zna o kojem je listu riječ. Ono što se ipak može verificirati tri su izdanja Appendinijeve gramatike (1808., 1818.,

²⁴ Doduše, njegov angažman na strani jugoslovenstva, sa snažnim osloncem na srpsku kulturu, tek će nastupiti, ali kao Dubrovčanin trebao bi, po samom svom rođenju, pripadati srpskom nacionalnom korpusu. Njegov otac, Kosta, iako rođen kao pravoslavac, prešao je na katolicizam i definirao se kao Hrvat (i bio u sporu sa svojim drugim sinom Lujom, koji se smatrao Srbinom katolikom).

²⁵ U prvom nastavku govori se o „historiji”, ali u sljedećim već o „istoriji”.

1828.), u kojima treba vidjeti koje on nazive upotrebljava i kako se odnosi prema jezičnom stanju u Dubrovniku. Svoje stajalište izlaže u uvodu (*Prefazione*).²⁶ Referirajući se na jezik svoje gramatike, dosljedno upotrebljava termin *Illirico*: ili kao *lingua Illirica (idioma Illirica, dialetto Illirico)* (17 puta), ili *Dalmato-Illirico* (4), ili *Dalmato-Bosnese* (1), ili *Slavo-Illirico* (2). Taj pak jezik (*lingua*) prema njegovu mišljenju pripada širem slavenskom jeziku u kojem su četiri narječja (*dialetti*): „Fra i dialetti primari di questa lingua si attirano particolarmente lo sguardo il Russo, il Polacco, il Boemo, e l’Illirico”. I dodaje: „Il dialetto Illirico, o Dalmato-Bosnese, è il più perfetto di tutti.” (Appendini 1808: IX). Kad međutim pokušava prodrijeti u razlike u ilirskom jeziku, on navodi da u njemu postoji *dialetto Raguseo* i *dialetto Dalmatico* (čini se da su to termini za označivanje štokavskog idioma Dubrovnika i čakavskog Dalmacije). Teško je, stoga, ne posumnjati u Kolendićevu tezu da se u ovako jasno terminološki strukturiranom tekstu odjednom pojavi izraz *Serbico* kao istoznačan izrazima *Illirico* ili *Slavo*. U Appendinijevu uvodu treba obratiti pozornost na nešto što zapravo u potpunosti opovrgava Kolendićeve tvrdnje. Analizirajući upotrebu pisma u ilirskom jeziku, autor piše:

I Russi, i Serviani, e qualche altra popolazione Slava si servono del Cirilliano, che al di d’oggi va adottando delle lettere Latine. (...) I Pollacchi, I Boemi, ed i Sorabi, o Lusati hanno adottare le lettere Latine quasi all’uso dei Tedeschi; e I Croati, I Bosnesi, e I Dalmato-Illirici lungo l’Adria adoprano anche’essi l’alfabeto Latino. (Appendini 1808: XVIII).

Ta tvrdnja pokazuje da autor ne svodi nacionalne (ili protonacionalne) razlike na jezik (jer bi onda *dialetto Raguseo* bio doista *Serbico*, a *Dalmatico* bi bio *Croato*), nego da se nacionalne razlike ostvaruju na temelju pripadnosti crkvenoj tradiciji. Stoga su i ćirilica i latinica znakovi identiteta po kojima se, po njegovu mišljenju, trebaju razlikovati narodi (srpski i hrvatski). Nije moj cilj slagati se ili ne slagati s takvim stajalištem, ali ga iznosim upravo da bi bilo jasno na koji se način dosljedno definira termin *ilirski jezik* u Appendinijevu tekstu i da je to u izravnoj suprotnosti s Kolendićevim tezama. Ako bi taj tajanstveni list postojao,

²⁶ Valja napomenuti da se prvo izdanje malo razlikuje po tom pitanju od drugog i trećeg. Naime, u prvom izdanju Appendini knjigu počinje invokacijom generalu Marmontu, koji je bio u ono doba upravitelj Ilirskih pokrajina, što nedostaje u sljedećim dvama izdanjima (i što je logično jer nije više bilo francuske vlasti, a austrijska uprava nije gledala na tu prošlost sa simpatijama). Druga je razlika u tome što su u drugom i trećem izdanju dodana dva paragrafa (str. XI. i XII.), koja nisu važna za ovu raspravu jer se tiču ustrojstva jezika i nekih općih tema povezanih s dubrovačkom književnosti.

to ne bi mnogo promijenilo situaciju jer se kontekst toga ulomka odnosi na širi prostor – od Srbije do Bosne i Crne Gore, ali ne i Dalmacije.

U trećem nastavku svog osvrta Kolendić se referira na problem pronalazjenja najprikladnijeg naziva jezika za dubrovački idiom. Nakon nabranjanja nekih primjera upotrebe hrvatskog imena za jezik (Zlatarić, Stulić), on iznosi sljedeće:

Ali pored naučnih kovanica, slovinskog i ilirskog imena, u Dubrovniku se mnogo puta pomiñe i *srpsko* ime za jezik, možda deset puta više no hrvatsko. (...) Dubrovčani su redovito vodili prepisku sa srpskim vladarima iz raznih krajeva Srpstva, pa, došljedno, imali prilike proučiti raznolike oblike (starora) srpskog jezika i preko granica okoline dubrovačke i primiti srpsko ime za jezik, koje je staro, kao i srpski narod. Od toga naroda primili su, još u doba cvjetaña romanskog elementa u Dubrovniku, pismena sv. Ćirila, pa dok ostali dalm. gradovi pišu glagoljicom, Dubrovčani pišu samo ćirilovicom, a zovu je po naj više *srpskim* slovima (...). Ćiriliovica se učila u dubrovačkim osnovnim školama, jer je još g. 1390. Nicolaus Bulgarus senatskom presudom bio određen *pro docendo in Ragusio pueros litteras sclauchas*. Pitomci tih škola su oni pisari republični, što su se ponosili titulom *srpski* dijaci, a znamenito je, da je među našljednicima tih „srpskih dijaka” bilo vrijednih ĩusi, pa i srpskih kniževnika. (Kolendić 1904: 609).

Autor tvrdi da je ćirilica bila prvo pismo za „narodni jezik” u Dubrovniku i nabraja niz primjera za svoju tezu. U sljedećem nastavku osvrće se na termin *lingua seruiana* koji se upotrebljavao u Dubrovniku od 15. do 18. stoljeća. U njegovoj interpretaciji isprepliću se reference na jezik i na pismo. Osvrćući se na jedan dokument „dubrovačke vlade”, on kaže da je ona „svoj jezik službeno zvala srpskim imenom” (Kolendić 1904: 666). Štoviše, naglašava da je srpsko ime za jezik bilo poznato Appendiniju (ne dodaje je li riječ o dubrovačkom idiomu ili kojem drugom). Međutim, kako sam pokazao, Appendini nijednom ne spominje taj termin (izgubljeni ispisani list ne može za to biti nikakav dokaz, pogotovo zato što spomenuti gramatičar nekoliko puta upotrebljava druga imena za jezik Dubrovnika).

Cilj je svih Kolendićevih argumenata pokazati i dokazati da se jezik u Dubrovniku – na svim razinama komunikacije – stoljećima nazivao srpskim, a da je hrvatski termin svojevrsna iznimka. Na kraju kaže da je „u Dubrovniku bilo poznato srpsko ime za jezik, pa krstili naši očevi tim nazivom crkveni slavenski, stari srpski, slaveno-srpski ili najzad svoj materñi jezik” (Kolendić 1904: 667).

Sve te teze od iznimne su važnosti jer u vrijeme objavljivanja toga članka naziv srpski jezik u Dubrovniku nije bio poznat (osim deklariranih Srba katolika).

Pitanje upotrebe slavenskog idioma Dubrovnika u prošlosti povezano je i sa „slavenskom” kancelarijom koja je bila osposobljena za vođene dokumentacije i prepiske sa zemljama u okruženju s kojima je Dubrovnik održavao trgovačke veze. Eduard Hercigonja pojavu te kancelarije povezuje sa slavizacijom Raguze. Dubrovnik je od 13. stoljeća imao posebnog notara koji je vodio te poslove jer, kako zapaža Hercigonja, „državne potrebe grada, diplomatska prepiska s ćirilичkim zaleđem, usporedno s procesom slavizacije općine, uvjetovale su uvođenje – osim latinskog – i mjesta slavenskog pisara (»scribanus sclavonescus«, »scriptor sclavinus«)” (Hercigonja 2006: 121). Dokumenti su stoga sastavljeni i na latinskom i na domaćem jeziku, a pisani ćirilicom. Nije teško objasniti zašto se u romansko-slavenskom gradu, koji je katolički, upotrebljavala ćirilica. Naime, feudalni gospodari zaleđa bili su većinom pravoslavci (Hum, Zeta i Srbija), pa je to radi uspješne komunikacije bilo logično. Ćirilica je prevladavala do 15. stoljeća, dok od 16. stoljeća dominira latinica. Treba naglasiti i to da se termin *lingua serviana* ne odnosi na jezik, nego na pismo (v. Peti-Stantić 2008: 276–294, Grčević 2019: 185–208); štoviše taj se termin nije upotrebljavalo u vernakularnom dubrovačkom idiomu, nego u romanskom, što znači da nije bio endogeni, nego egzogeni, odnosno skovan izvana.

Srbi katolici, pa tako i veći dio srpskih suvremenih filologa, upotrebu ćirilice smatraju krunskim dokazom srpskog karaktera grada (što je neobično jer u njihovoj teoriji vjeroispovijest ne bi trebala biti odlučujući čimbenik), a to se odnosi i na spominjani termin *lingua seruiana*. Prvu ozbiljnu analiza tog problema objavio je srpski lingvist Pavle Ivić (Ivić 1969). On analizira četiri dokumenta – ista ona koje je navodio Đerić – u širokom vremenskom rasponu u kojima se pojavljuje taj termin. U trima slučajevima on se nedvojbeno odnosi na ćirilčno pismo, dok je u četvrtom riječ o jeziku (iz 1638.), i to u vrlo znakovitoj okolnosti. Talijanski tekst naglašava, naime, da će oglas biti na srpskom jeziku kako bi narodu bio bolje razumljiv („De mandato degli Signori officiali sopra la pramatica si grida, et proclama infrascritto tenore in lingua seruiana per maggior intelligenza di ogni uno alla loggia del Commune per Iuan riuiero perlegente

me Florio Stai et segue.”²⁷). To bi pak moglo značiti, tvrdi on, da se naziv *srpski jezik* doista rabio za jezik Dubrovnika. Međutim, Ivić je suzdržan u tezama, pa svoj članak završava nizom pitanja, a ne gotovih odgovora:

Kad je nastao izraz *lingua serviana*, pod kojim uslovima i na koji način, kako je on živeo, u kojim sredinama i u kojim prilikama je bio upotrebljavan, kakav je bio njegov odnos prema drugim nazivima srpskohrvatskog jezika koji su takođe imali primenu u tadašnjem Dubrovniku? Koje su realnosti u dubrovačkom društvu uslovile pojavu toga naziva, njegov život i forme tog života, i napokon njegovo nestajanje? Šta se sve može sagledati u pozadini te istorije? Za rešenje ovih pitanja biće potrebno ne samo zahvatiti celokupan materijal sačuvan u izvorima, već pomalo izmeniti i pristup samoj materiji. Dosadašnji rad u ovom domenu patio je ponekad od želje pojedinaca da se istorijske činjenice iskoriste kao politički argumenti, a ponekad opet od ustručavanja da se dotakne tako delikatna tema. I jedno i drugo nanosi samo štetu nauci. (Ivić 1969: 80).

Iako Ivić u svom tekstu spominje da bi u istraživanjima dubrovačkog govora iz prošlosti trebalo uzeti u obzir analize Petra Kolendića, njegov je članak potpuno druge naravi nego ideološki obojeni Kolendićevi navodi. Vidi se da srpski filolog, kao prvo, zna da analizirani spisi nisu reprezentativni, a kao drugo, oprezan je u izjednačavanju naziva s referentom. Kolendić, naprotiv, termine smatra dokazom za to da je jezik srpski, pa tako i Dubrovnik mora biti nužno srpski grad. Mario Grčević pokušao je dati još jedno objašnjenje upotrebe termina *lingua serviana* u spomenutom kontekstu:

Budući da je riječ o jedinom poznatom dubrovačkom zapisu u kojem se naziv *lingua serviana* odnosi na latinicom pisani tekst, lako je moguće da je Florio Stai dobio tekst napisan „in lingua serviana” (na ćirilici) koji je trebalo usmeno proglasiti, ili da je dobio nalog da ga prevede „in lingua serviana”, a on ga je naposljetku zapisao latinicom jer mu je to bilo lakše, a zadržao u uvodnoj riječi izvornu referencu koja se odnosi na ćirilicu. Sve ako i nije bilo tako, riječ je o iznimci koja ne dovodi u pitanje činjenicu da se naziv *lingua serviana* u Dubrovačkoj kancelariji širi kao naziv za ćirilicu uslijed širenja latinice i da nestaje bez ikakva utjecaja i traga u etnogenezi Dubrovnika nakon što se ćirilica u Dubrovačkoj Republici prestala rabiti. (Grčević 2019: 201–202).

²⁷ Inače, upravo je taj tekst spominjao i Kolendić, a onda Đerić, pa se vidi da je Ivić rabio upravo njegove navode. Kolendić je, kako je već navedeno, smatrao da je to upravo dokaz „da je dubrovačka vlada svoj jezik službeno zvala srpskim imenom”. Ivić je suzdržan od takvih konstatacija te samo analizira jezične oblike.

Slične teze Kolendićevim iznio je Pavle Popović, no on ipak znatno manje zna o jeziku (Kolendić je doista istraživao povijesna vrela), a i njegov je fokus više na književnim problemima:

Ima na južnom Primorju, na samoj obali i pred otvorenom pučinom, jedan malen grad, nazidan na stijeni i padini jednog brijega, opasan visokijem, sivijem starinskijem zidovima, utvrđen masivnijem kilama; grad pun jednolikijeh visokijeh kamanijeh najkrećenijeh kuća, grad sa puno manastira i crkava, i lijepijeh zgrada talijanskog stila, sa uskijem ali čistijem i lijepo popločanim ulicama; i taj grad, koji je danas jedno vrlo prijatno mjesto za turističke izlete, bio je nekad dugo vremena kroz mnogo stoljeća Srednjega i Novoga vijeka, bogat, kulturni i slobodan, dok su ostali srpski krajevi, uslijed nesrećne turske invazije, bili lišeni i bogatstva, i kulture, i slobode. Taj je grad Dubrovnik. U Dubrovniku se, krajem 15. vijeka, razvila književnost na srpskom jeziku i trajala intenzivno do kraja 18. vijeka, kad je, zajedno se ugledom i slobodom dubrovačke republike, počela da vehne i da se gasi.

Dubrovniku je bilo suđeno da prihvati srpsku književnost u trenutku, kad je stara ćirilovska književnost počela padati, i da je održi dok se nova književnost ne počne rađati. Samo, ta je književnost bila sasvim drukčija od one stare. Prije svega, vrijeme je bilo drukčije, i mjesto Srednjeg Vijeka ovdje je vijek preporođaja; a poslije i svijet je bio drukčiji, katolički mjesto pravoslavnog, republikanski mjesto monarhičnog, odgojen na način talijanski a ne vizantinski (...). Otuda je došlo, da se književnost koja se u Dubrovniku javila na narodnom jeziku, odmah stala upravljati prema talijanskoj, odmah na nju počela naslanjati i prema njoj se razvijati, i da ta književnost predstavlja talijansku književnost u malome, isto onako kao što stara književnost predstavlja vizantinsku. (Popović 1907: 481).

U svojoj sintezi književnosti Popović ne pokušava opravdati zašto dubrovačku književnost smatrati srpskom (npr. ne spominje jezičnu koncepciju nacije Vuka S. Karadžića), nego to uzima zdravo za gotovo, kao da to nije uopće sporno. Zanimljiva je sama strategija uklapanja dubrovačke književnosti u srpsku. Autor je uvjeren da pad srpske srednjovjekovne države nije mogao dovesti do pada srpske književnosti, pa se ona „preselila” u Dubrovnik koji ju je održavao nekoliko stoljeća. Kako se ovdje hipostazira narod, pa i književnost, može se čak govoriti o tome da je Dubrovnik dao „skrovište” prognanoj srpskoj književnosti. U tom je smislu srpska književnost preživjela tursko doba, kao u izbjeglištvu, da bi se

sad u doba obnove srpske države konačno mogla vratiti svojoj matici. Na neki će način Popovićeve teze ponoviti Stojan Novaković, koji piše:

Na dan 31. januara 1908. opomenimo se da je prije sto godina pred udarcima sile pala i Republika Dubrovačka, najstarija ustanova koju je Srpstvo naslijedilo iz srednjih vijekova i koja je u XIX. vijek uplivala. (...) Duh Srpstva nije pao i nije mogao pasti. On je lebdio iznad tjih ruševina. Njega je nosila knjiga, pjesma i priča; on je živio u vjeri, u knjizi i u jeziku; on je njegovao neugasni plamen, svagda gotov da novu varnicu pusti, da novoj tvorevini dušu udahne. (...) Dižimo jedno Srpstvo kulturom, ovim lijepim jezikom i ujedinjenom prosvjetom narodnom. (Novaković 1907: 2).

Ni Popović ni Novaković nisu iz Dubrovnika, nego iz Beograda, štoviše imali su važne pozicije u srpskoj kulturnoj i političkoj eliti (Novaković je bio uvaženi povjesničar, predsjednik Srpske kraljevske akademije, diplomat i političar, a Popović je bio profesor na Visokoj školi). Dakle, njihovo objavljivanje u *Srđu* jako pokazuje da uredništvo sve više daje prostora prilogima iz Srbije koja se smatra središtem okupljanja svih Srba (i Hrvata).²⁸

Novakovićev je tekst kratak (manifest), dok je Popovićev prilog poduži (književno-povijesni osvrt). U nastavku svojeg teksta o dubrovačkoj književnosti autor nabraja pisce i s njima povezane dogodovštine, ali više ne ponavlja da su oni Srbi, nego ih naziva „našim” pjesnicima.

Kad se Popović osvrće na barokne tradicije, svrstava ih u dva zasebna konceptualna okvira. Dok se srpske gotovo prirodno uklapaju u dubrovačke idiome (o Gundulićevu *Osmanu* čitamo „sa svojijem toplo pisanijem mjestima o srpskoj prošlosti, s glorifikacijom Dubrovnika”), hrvatske su kao vanjske, koje se ne tiču Dubrovnika („zatijem Vladislav Menčetić sa svojom *Trubljom slovinskom*, u kojoj su opjevana viteška djela hrvatskog junaka Petra Zrinskog; i drugi”, Popović 1907: 549).

Iako su tekstovi tih srbijanskih djelatnika objavljeni 1907. godine, dakle dvije godine nakon inicijacije politike novog kursa, iz njih se vidi da se još uvijek afirmira srpstvo, a ne sloga. To drugo ipak bi se moglo očekivati, pogotovo na-

²⁸ Treba napomenuti i to da su najvažniji pripadnici srbokatoličkog pokreta obnašali visoke funkcije na dvoru Nikole Petrovića Njegoša u Crnoj Gori (Valtazar Bogišić, Lujo Vojnović, Luko Zore).

kon uvodnog teksta u prvom broju *Srđa* 1906. godine, u kojem se deklarativno upotrebljavaju pomirljive riječi:

Sada „Srđ” nalazi u već postignutoj **Slozi** Srba i Hrvata u Monarhiji i u srodnom pokretu na slovenskom Jugu prilike mnogo povoljnije njegovoj vodilji.

Kad uzvišeni ideal pjesnika Gundulića o plemenima na slovenskom Jugu nama svima lebdi pred očima, kada naučnjaci, književnici i umjetnici južnih plemena bratime na sjevernom kraju Balkana, kad u Hrvatskoj **Sloga** slavi pobjedu na biralištu, pravo je da se Srbi i Hrvati uhvate u Srđevo kolo, da i „Srđ” sa obala Jadrana bude glas **Sloge**, glas Dubrovnika, odjek Gundulićeve pjesme. (P. U., *Srđ* 1906: 59).

Postignuti dogovor, barem u prvim mjesecima izlaženja lista, odražava sve uređivačke strategije. Vidimo da se proklamira sloga (velikim slovima – *Sloga*) i da se Hrvati i Srbi pokušavaju staviti u isti vrijednosni poredak. Štoviše, Gundulić je u novoj viziji prikazan kao simbol simbioze na „slovenskom Jugu”, dok je prije služio kao primjer u dokazivanju da dubrovački jezik nije hrvatski. Slično je u godištu 1907. S jedne strane pojavljuju se teze o srpstvu Dubrovnika (rjeđe nego prije), ali ujedno se više prostora posvećuje hrvatskim tradicijama (Zrinski, Frankopani i recepcija hrvatskih tradicija u dubrovačkoj književnosti, npr. kod Vladislava Menčetića u *Trublji slovinskoj*).

Međutim, ne može se reći da je jezično načelo definiranja srpske nacije odbačeno ili čak modificirano. U istom broju u kojem se proklamirala sloga donosi se polemika koju je Vuk S. Karadžić vodio s Josipom Miškatovićem oko teza iz spisa *Srbi svi i svuda*. Karadžić smatra da njegov polemičar nije dobro razumio njegovu koncepciju jer, kako navodi, „ja [sam] kazao, da su Srbi samo oni, koji govore srpskijem jezikom bez razlike vjerozakona i mjesta stanovaña; za Čakavce i za Kekavce nijesam kazao, da su Srbimi” (Bilješke, *Srđ* 1906: 97). Dakle, objavljivanje te polemike, i to u prvom broju, jasno pokazuje da su i Karadžićeva koncepcija srpske nacije i odnos prema jeziku zapravo nepromijenjeni. O tome svjedoči više osvrta. Na primjer u biografiji Luka Zore koji je napisao Antonije Vučetić čitamo sljedeće:

Zore je od mladosti gojio žarke slovenske i srpske osjećaje: ljubio je Hrvatstvo i Srpstvo. Ali njegova misao vodilica bila je društveno i književno sjedinjenje svijju južnih Slovena na **temelju srpskog jezika**. (...) Bio je uvjeren da srpsko pleme nastava cijelo dubrovačko primorje i nastojao je da obrani ovo Srpstvo knjigom:

Hrvatski Razgovori i Odgovori pod pseudonimom Stjepan R. Ban i drugom *Dubrovčani su Srbi*.²⁹ (Vučetić 1906: 791).

Vidimo, dakle, da se isprva stvara širi konceptualni okvir, u kojem se mogu naći u istom redu i Hrvati i Srbi, ali ipak ujedinjeni na temelju srpskog jezika, odnosno štokavskog. Taj autor – koji je u to vrijeme glavni urednik časopisa *Srd* – ostaje dosljedan svojem stavu. Analizirajući knjigu Luja Vojnovića *Dubrovnik – jedna istorijska šetnja*, piše sljedeće:

Radujemo se da ćirilovicom imamo knjigu, koja će služiti ne samo Srbima i Hrvatima, koji imaju doći u Dubrovnik, nego i svakomu našem čovjeku, koji hoće da pozna Dubrovnik i njegovu historiju ili koji uči našu knjigu. Svakomu će Vojnovićevo djelo biti neophodno potrebno, jer tumačeći srpski, zorno mu predočuje predmete. (Vučetić 1907: 180).

Srbe se i Hrvate smatra ravnopravnima, ali kad se govori o jeziku, naglašava se da je on srpski. Ili je riječ o definiranju Hrvata kao neštokavaca (dakle čakavaca) ili se jednostavno radi o deklariranom i gotovo automatskom navođenju Hrvata, u skladu s politikom *novog kursa*. U svakom slučaju, štokavsko narječje jest/ ostaje srpsko, makar njime govorili Hrvati.

Od članaka koji su analizirali jezik nakon 1906. godine najvažniji je dugačak spis Jakova Pivčevića *Letimice Kroz Poljica (Poljica i Poljičani)*. On kaže da mu je materinski jezik hrvatski, a da je „naš Zakonik (statut) pisan krasnim hrvatskim jezikom, ikavskim narječjem, poljičkom bosančicom (ćirilovicom)” (Pivčević 1907). Ali za tu su raspravu važniji dijelovi u nadolazećim epizodama, u kojima autor neposredno tvrdi da je štokavski u Poljicima – hrvatski jezik:

Današnji su poljički stanovnici potomci naše braće Hrvata iz Bosne, koji su se prvi amo preselili, zvanih Ugričići, iz Banovine. Kas su amo došli jedni i drugi, i koji je narod prije njihova dolaska živio u Poljicima, nije dosada temeljito dokazano. (...) Govore hrvatskim štokavskim jezikom, uopće ikavskim, a u Primorju i čakavskim narječjem, a pišu jedan drugomu poljičkim bosančicom, t. j. starom ćirilicom. (Pivčević 1907: 594).

²⁹ Ovdje treba napomenuti da Nikola Tolja tvrdi da je autor te brošure bio Vice Adamović (Tolja 2011: 210).

Međutim, uredništvo je u tekst interveniralo u jednoj fusnoti, u kojoj je zabilježeno ovo: „Ma i da štujemo hrvatske osjećaje Poljičana, treba da istaknemo da njihovi pozniji naseljenici iz istočne strane Bosne bili su plemenom Srbi.”

Inzistiranje na tezi da je štokavsko narječje srpski jezik temeljno je opće mjesto diskursa Srba katolika, stoga se ne pojavljuje izraz srpsko-hrvatski jezik.³⁰ Njega uvodi tek potkraj 1907. Milan Rešetar, jedan od najvažnijih istraživača povezanih sa Srbima katolicima, u tekstu pod naslovom *Slavenske kolonije u Italiji* (Rešetar 1907). U Rešetarovu tekstu govori se isključivo o „slavenskom” ili „našem” jeziku. Rešetar izbjegava nacionalne kvalifikacije jezika, pa kad raspravlja o slavenskim govorima u Italiji, upotrebljava dijalektološku terminologiju:

U kolonijama se naime govori štokavski, dakle nijesu mogli doći ni s otokā gdje se govori još čakavski, a niti sa kopna sjeverno od Cetine, jer se je i tu po mojemu uvjerenju govorilo također čakavski, dok nijesu Turci odatle rastjerali starosjedioce i doveli sadašnje štokavce; ali opet nijesu mogli doći ni iz južne Dalmacije (južno od Neretve), jer se tamo govorilo uvijek jekavski, dok su ovi naši kolonisti čisti ikavci (...). (Rešetar 1907: 1114).

Međutim, ovdje treba napomenuti da je Rešetar bio nedosljedan u svojim tvrdnjama o Dubrovniku i njegovu jeziku. Isprva je zastupao Karadžićevu tezu da je štokavski srpski, a čakavski hrvatski, ali se s vremenom počeo zalagati za ideju da su Srbi i Hrvati jedan narod s dva imena (imalo je na to utjecaja Jagićevo učenje³¹). Prilikom primanja u Srpsku kraljevsku akademiju 1940. godine on je u nastupu rekao sljedeće:

Zato ja uvijek tvrdim, kao što sam tvrdio pred pedeset godina da se u Dubrovniku nije nikada govorilo, ni u njemu cijelom ni u jednom njegovom dijelu dalmatinskim čakavsko-ikavskim govorom nego uvijek samo hercegovačkim štokavsko-jekavskim. Iz ove objektivne konstatacije ja sada ne izvodim nikakvih daljih zaključaka, jer su meni Srbi i Hrvati jedan narod pod dva imena, pa ja zato neću nikako reći da se u Dubrovniku nije govorilo hrvatski nego srpski, ali komu su Srbi i Hrvati dva

³⁰ U godištu 1908. pojavljuju se izrazi „Srbo-Hrvati” kao Južni Slaveni, „srpsko-hrvatska otadžbina”, „cio slovinski narod od Jadrana do Bosfora” (*Srđ.*, god. 10, br. 1, str. 37).

³¹ „A uprav naši su se pogledi razlikovali najviše što se tiče odnosa Srba prema Hrvatima: članak što je Jagić namjenio mojoj rasprci o čakavštini, što je izašla g. 1891 u XVII knjizi njegova Arhiva, bio je naime mene, – koji sam dotle bio Srbin spearatista, koji je (prema nauci Vukovoj i Miklošičevoj) držao da su jedno Srbi a drugo Hrvati, – pretvorio u Srbohrvata unionistu, koji je uvjeren da su ‘Srbi’ i ‘Hrvati’ jedan narod pod dva imena.”

naroda, taj će morati priznati da je Dubrovnik po jeziku uvijek bio srpski. (Rešetar 1951)³².

Vidimo da se u prvom dijelu tog iskaza doista inzistira na stručnom načelu, to jest na formalnom kriteriju klasifikacije narječja, dok se u drugom ipak jezično pitanje referira na nacionalnu dimenziju. Iz navedenog se može zaključiti da je Rešetar ipak tvrdio da je štokavsko narječje srpsko. U tom kontekstu treba spomenuti polemiku koja je vođena oko hipoteze da je prvi jezični dubrovački supstrat bio čakavski. Rešetar je po tom pitanju zastupao stajalište da su čakavizmi u dubrovačkom jeziku isključio utjecaj dalmatinske čakavske lirike, dakle vrsta stilizacije. Nasuprot njemu bili su drugi stručnjaci, poput Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Vatroslava Jagića (taj je, kao i Ivšić ili André Vaillant, tvrdio da je čakavskim govorila vlastela, dok štokavskim pučani).³³

Valja napomenuti da je i hrvatska strana bila sklona prihvatiti Karadžićevu koncepciju da je štokavski idiom srpski, ali pod uvjetom da se dokaže da je primarni dubrovački idiom čakavski, odnosno hrvatski. U listu *Crvena Hrvatska* pisalo se:

Mi smo ipak uvjereni pored sve rasprave g. Rešetara i odgovora prof. Jagića, da hipoteza o izgovornom dualizmu našega naroda i o nekadašnjem izjednačavanju čakavštine s hrvatskim jezikom nije sasvim rasklimana te bi mogla u nekom smislu biti istinita; zato za nas je važna stvar, saznati, kojim su jezikom govorili stari Dubrovčani, da li štokavskim kako sada, ili čakavskim. (nepoznati autor, *Crvena Hrvatska* 5 1891: 2).

³² Ovaj citat dajem prema Jelici R. Stojanović koja ga je iščitala iz rukopisa (Stojanović 2011: 52, prilog br. 1). Taj je prilog 1951. godine objavljen u malo drukčijoj varijanti, koja ne mijenja bitno sadržaj, ali stavlja drugi naglasak: „Ja ne idem dalje od tog naučnog rezultata, a neću nikako da ulazim u, nažalost, obnovljeni spor o srpstvu ili hrvatstvu Dubrovnika, jer su meni Srbi i Hrvati jedan narod pod dva imena, pa mi je zato Dubrovnik srpski i hrvatski. Ali ko dijeli srpstvo od hrvatstva mora priznati da je Dubrovnik po jeziku bio uvijek srpski.” (Stojanović 2011: 92).

³³ Taj je problem do danas predmet spora. Srpski istraživači stajališta su da je štokavski primarni dubrovački govor, a čakavizmi su pitanje stilizacije. Među hrvatskim lingvistima nema ujednačene vizije. Neki istraživači tvrde da je ipak prvotno narječje bilo čakavsko (Christiaan van der Berk, Josip Vončina), a neki su pak – kao Dalibor Brozović – tvrdili da je štokavski ipak primarni. Brozović je usto upozoravao na to da je riječ o zapadnoštokavskom narječju, a ne istočnohercegovačkom (Brozović 1992). Aleksandar Belić i Radoslav Katičić zastupali su, pak, mišljenje da je slavizacija Dubrovnika tekla s dviju strana, s mora i s planina, pa je nužno i bila čakavsko-štokavska (Katičićev stav tiče se prvenstveno utjecaja, a ne samog prvotnog supstrata).

5. Zaključak

Istraživanja su pokazala kako je sredina Srba katolika u Dubrovniku na početku 20. stoljeća definirala jezik Dubrovnika i kako je upisivala dubrovačku tradiciju u svoj kulturni imaginarij. Vidi se da Srbi katolici nisu dosljedni u aplikaciji jezičnog kriterija u dokazivanju srpskog karaktera Dubrovnika. Ta nedosljednost nelogičan je postupak jer je Karadžićeva teorija bila prepoznata i priznata u svijetu znanosti i strukturirana po epistemološkim pretpostavkama koje su u ono vrijeme još bile dominantne u lingvistici. Teško je zamisliti bolju i autoritativniju poziciju za dokazivanje svoje teze. Stoga su navodi u vezi sa zadržavanjem srpskih običaja kod katolika iz dubrovačkog kraja manje uvjerljivi nego jezična koncepcija nacije (pogotovo stoga što se oni ne odnose na sam grad, nego na okolicu). Međutim, morao je postojati neki razlog za to da se ipak pribjegavalo drugim „dokazima” o srpstvu Dubrovnika. Nije isključeno da su Dubrovčani sve više doživljavali katoličanstvo kao obilježje nacionalnog identiteta, pa im Karadžićeva jezična koncepcija nije djelovala previše uvjerljivo. Trebalo je, stoga, ponuditi neki novi argument. To je, naravno, samo spekulacija jer za to nema nikakvih dokaza.

Drugi problem koji se nameće u ovoj analizi općenitije je naravi, a tiče se epistemološkog pristupa činu nazivanja, odnosno jezičnom znaku. Svi akteri analiziranih rasprava prihvaćaju apriorno da znak izražava prirodnu društvenu pojavu. To se vidi iz već navedenog citata Petra Kolendića, koji razlikuje tzv. „naučne kovanice” (slovensko i ilirsko ime) od srpskog i hrvatskog imena. Za njega su prva umjetna, stvorena radi analize, dok su potonja prirodna, koja esencijalno izražavaju neko stanje stvari. Pa kad, nadalje, kaže da je srpsko ime upotrijebljeno deset puta više nego hrvatsko, to bi samo po sebi trebalo značiti da je dubrovački govor srpski i da je Dubrovnik srpski grad (a treba reći da za takvu tvrdnju nema baš nikakvih dokaza³⁴). Upravo isključivanje pojmova *slovenski* i *ilirski* kao narodnih imena omogućuje autoru da spor postavi na krivim premisama, odnosno da ga definira u okviru nacionalne paradigme koja se tek rađa, ali nije svojstvena prošlim epohama. Marginaliziranje naziva *ilirski* i *slovenski*, koji su bili toliko često u upotrebi tijekom stoljeća, zamagljuje najvažnije činjenice u

³⁴ Štoviše mnogi hrvatski pisci – Mirko Tomasović ističe Mavra Vetranovića, Nikolu Nalješkovića i Dominika Zlatarića – nazivali su svoj jezik *hrvatskim* (v. Tomasović 2012: 9–60).

vezi s formiranjem komunalnog i šireg identiteta grada koji je u prošlosti bio prvenstveno lokalni, a ne nacionalni. Nacionalni identitet počeo se formirati u trenutku kada se pojavljuju spisi, poput onih Kolendićevih, koji pokušavaju nametnuti gradu nacionalnu paradigmu – sada, u prošlosti i dakako u budućnosti.

Esencijalitički je pristup neprikladan jer jezik ne odražava stvarnost kakva ona jest, nego je izražava u skladu s premisama koje vladaju u dotičnoj sredini. Imenovanje pojedinog društvenog stanja stvari uvijek se ostvaruje iz određene perspektive, pa govori o preokupacijama te sredine. Stoga nije relevantno pitanje izražava li ovaj ili onaj znak istinu ili laž, nego je prikladno pitanje na koji se način – i zbog čega – to ostvaruje. Ne može se u toj situaciji govoriti da jedno ime laže, a drugo govori istinu (logički gledano, istinu izražavaju tvrdnje, a ne znakovi). Upotreba imena izrasta iz određenih uvjerenja, iz znanja, iz sustava vrijednosti. Tek takav uvid omogućava da se o problemu sazna više i da se pokuša razumjeti dinamika društvene, kulturne i jezične zbilje.

Literatura:

APPENDINI, FRANCESCO MARIA. 1808. *Grammatica della lingua Illirica*. Francesco Martecchini. Dubrovnik.

ARALICA, VIŠESLAV. 2004. Nacionalna ideologija i povijest u *Crvenoj Hrvatskoj* i *Dubrovniku* 1902. godine: čija je Župa. *Časopis za suvremenu povijest* XXXVI/3. 997–1011.

BACALJA, ROBERT; IVON, KATARINA. 2017. Hrvatsko-srpski odnosi na stranicama *Crvene Hrvatske*. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU* CIX. 385–406. doi.org/10.21857/ygjjwrcjo5y.

BANAC, IVO. 1981. Struktura konzervativne utopije braće Vojnovića. *Međunarodni simpozij O djelu Iva Vojnovića*. Ur. Čale, Frano. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb. 19–49.

BANAC, IVO. 1990. Vjersko pravilo i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog kruga *Srba katolika*. *Dubrovnik* 1/1–2. 179–210.

BENKOVIĆ, VLAHO. 1990. Dubrovački Srbi-katolici i *novi kurs* u hrvatskoj politici 1903. – 1905. *Dubrovnik* 1/1–2. 211–231.

BOGIĆEVIĆ, V. 1902. Bosansko-hrvatska ćirilica !?!. *Srd* 1/12. 542–543.

BOGIŠIĆ, VALTAZAR. 1902. Jedna rukovet iz Vukove prepiske. *Srd* 1/13. 16. 664–684.

BORAK, SVETOZAR. 1998. *Srbi katolici*. SD Jovan Rašković. Novi Sad.

BROZOVIĆ, DALIBOR. 1992. O dijalektološkom aspektu dubrovačke jezične problematike.

Dubrovnik 2/3. 316–324.

ĆOROVIĆ, SVETOSAR. 1903. Bosna i Hercegovina u hrvatskoj pripovjetci (1). *Srđ* 2/1. 42–46.

ĆOSIĆ, STJEPAN. 2019. Pravoslavna zajednica u Dubrovniku do emancipacije u XIX. stoljeću. *Dubrovnik u hrvatskoj povijesti. Zbornik radova u čast akademiku Nenadu Vekariću*. Ur. Grčević, Mario; Vekarić, Nenad. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 99–102.

ĐERIĆ, VASILJE. 1901. *O srpskom imenu po zapadnijem krajevima našega naroda*. Beograd.

HERCIGONJA, EDUARD. 2006. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Matica hrvatska. Zagreb.

FORETIĆ, VINKO. 1969. Smještaj Hrvata i Srba u srednjem vijeku s naročitim obzirom na Crvenu Hrvatsku. *Dubrovnik* 4. 59–97.

GRČEVIĆ, MARIO. 2019. *Ime Hrvat u etnogenezi južnih Slavena*. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku. Zagreb – Dubrovnik.

IGNOTUS. 1903. Pregled savremene hrvatske književnosti. *Srđ* 2/1. 79–84.

IVIĆ, PAVLE. 1969. O značenju izraza lingua seruiana u dubrovačkim dokumentima XVI–XVIII veka. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 12. 73–81.

KAPETANIĆ, NIKO; VEKARIĆ, NENAD. 2001., 2002., 2003. *Konavoski rodovi*. Zagreb/Dubrovnik.

KARADŽIĆ, VUK STEFANOVIĆ. 1849. *Kovčezić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*. Beč.

KOLENDIĆ, PETAR M. 1904. Prilozi istoriji srpske knige u Dubrovniku. *Srđ* 3/12. 566–569, 606–612, 663–667.

MACAN, TRPIMIR. 1990. O pristupu srpskokatoličkom fenomenu (U povodu nekih interpretacija). *Dubrovnik* 1/1–2. 232–246.

MITROVIĆ, JEREMJA. 2002. *Srpstvo Dubrovnika*. Srpska književna zadruga – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd.

NOVAKOVIĆ, STOJAN. 1907. Ujedinjujmo se kulturom. *Srđ* 7/1. 1–3.

PETI-STANTIĆ, ANITA. 2008. *Jezik naš i/ili njihov. Vježbe iz poredbene povijesti južnoslavenskih standardizacijskih procesa*. Srednja Europa. Zagreb.

PIVČEVIĆ, JAKOV. 1907. Letimice Kroz Poljica (Poljica i Poljičani). *Srđ* 6/10, 13. 453–454, 594–602.

POPOVIĆ, PAVLE. 1907. Dubrovačka književnost. *Srđ* 6/11. 481–487.

REŠETAR MILAN. 1951. *Najstariji dubrovački govor*. SANU – Odeljenje literature i jezika. Beograd.

- REŠETAR, MILAN. 1907. Slavske kolonije u Italiji. *Srđ* 6/24. 1005–1027.
- REŠETAR, MILAN. 1931. Iz pisma pokojnog Ljub. Stojanovića. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* XI/1–2. 47–49.
- SIVRIĆ, MARIJAN. 2019. O doseljenicima iz zaleđa Dubrovačke Republike – Hercegovine i Bosne – s osobitim osvrtom na pridošle katolike. *Dubrovnik u hrvatskoj povijesti. Zbornik radova u čast akademiku Nenadu Vekariću*. Ur. Grčević, Mario; Vekarić, Nenad. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 549–596.
- STANČIĆ, NIKŠA. 1990. Srbi i srpsko-hrvatski odnosi u Dalmaciji u vrijeme narodnog preporoda. *Zadarska revija* XXXIX/5–6. 587–619.
- STOJANOVIĆ, JELICA R. 2011. Filološka misao Milana Rešetara i stanje u filologiji danas. *Nauka i politika. Zbornik radova sa naučnog skupa (Pale, 22-23. maj. 2010.)*. Ur. Kovačević; Miloš. Filozofski fakultet. Pale. 75–99.
- TOMASOVIĆ, MIRKO. 2012. *Raspre i rasprave*. Matica hrvatska. Zagreb.
- VIDOVIĆ, DOMAGOJ. 2019. Osobna imena u Dubrovniku i njegovu okružju u kasnome srednjovjekovlju. *Dubrovnik u hrvatskoj povijesti. Zbornik radova u čast akademiku Nenadu Vekariću*. Ur. Grčević, Mario; Vekarić, Nenad. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 659–687.
- VUČETIĆ, ANTONIJE. 1906. Luko Zore. *Srđ* 5/16. 788–800.
- VUČETIĆ, ANTONIJE. 1907. Ocjene i prikazi. *Srđ* 6/4. 180–183.
- ZORE, LUKO. 1907. *Zgode i nezgode*. Dubrovnik.

The Linguistic Question in the Journal of the Serbian Catholics *Srđ* (1902–1908): Theses, Polemics, Modes of Argumentation

Abstract

In this study, the articles published in the Dubrovnik cultural-political journal *Srđ* throughout the whole period of its publication (1902–1908) which deal with linguistic questions are taken into consideration. Beginning with an overview of the imagery of the movement of ‘Serbs Catholics in Dubrovnik, the researcher aims to demonstrate how linguistic issues were conceptualized, i.e. how the editors and published authors referred to the Dubrovnik vernacular and literature – now and in the past. In this way, the researcher aims at understanding the role of language in the determination of the national identity of the city. In the study, all articles which are relevant to this issue are analyzed, in particular polemics and companions to literature. The researcher focuses not only on the theses but also on the modes of argumentation to single out inconsistencies of the ideas in question and hence the outcomes of their use.

Cljučne riječi: vernakular Dubrovnika, dubrovačka književnost, Srbi katolici, jezično pitanje, modeli argumentacije

Keywords: vernacular of Dubrovnik, literature of Dubrovnik, Serbs Catholics, linguistic issue, modes of argumentation